

ρωση τῶν δύο χαρακτήρων. Ἡ παροῦσα ἀλήθεια τῆς θείας Εὐχαριστίας εἶναι τὸ σύμβολο τῆς μελλοντικῆς πληρότητας. Ἡ θέωση, τὴν ὁποία ἐνεργεῖ τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας, ἀναγγέλλει τὴν πλήρη μελλοντικὴ ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸν Θεό. Ὅπως κάθε ἔκφραση τῆς θείας Οἰκονομίας ποὺ ἐνεργεῖται στὸ παρόν, ἡ Εὐχαριστία ὡς παροῦσα πραγματικότητα εἶναι τὸ σύμβολο μιᾶς ἐσχατολογικῆς ὀλοκληρώσεως.

Ἡ θεολογικὴ ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας ἀπὸ τὸ Μάξιμο ἀποτελεῖ μιὰ κορυφαία μυσταγωγικὴ κατήχηση τῆς Ἐκκλησίας. Μέσα ἀπὸ τὴν ἐσχατολογικὴ προσέγγιση τῶν τελουμένων στὴν Εὐχαριστία κατοχυρώνεται ἡ οὐσία τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καὶ δίδεται ἡ δυνατότητα στὸν ἱερὸ ὑπομνηματιστὴ νὰ διακηρύξει τὰ ἀκόλουθα:

«Ἄς μὴ λείψουμε, λοιπόν, ἀπὸ τὴν ἁγία Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ παρέχει τόσο πλῆθος μυστηρίων γιὰ τὴ σωτηρία μας κατὰ τὴν τάξιν τῶν θεϊκῶν συμβόλων ποὺ ζωντανεύονται σ' αὐτήν. Μὲ αὐτὰ καθέναν ἀπὸ ἐμᾶς –ὅταν μάλιστα ζεῖ σωστά– ἡ Ἐκκλησία τὸν ὀλοκληρώνει ἀνάλογα μετὰ τὸν χαρακτήρα του καὶ σύμφωνα μετὰ τὸ πρότυπο τοῦ Χριστοῦ, ὀδηγώντας τον στὴν φανέρωση τοῦ δώρου τῆς υἰοθεσίας, τὸ ὁποῖο δόθηκε μετὰ τὸ ἅγιον Βάπτισμα καὶ τὴ χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος»⁹⁰.

90. *Μυσταγωγία*, σ. 251 (191-197).

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΘΕΙΑ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ

1. Ἡ σύναξη γιὰ τὴ θεία Λειτουργία ὡς ἔκφραση κοινωνίας

Στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, μέσα ἀπὸ τὴ θεία Λειτουργία ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ προσκαλεῖται στὴν εὐχαριστιακὴ τράπεζα. Ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες μαρτυρίες διαπιστώνουμε ὅτι ἡ Λειτουργία εἶναι συλλογικὴ πράξη, ἔργο τῶν πολλῶν, ποὺ ἐκφράζει συγχρόνως τὴν ἐνότητα τῶν πολλῶν, δηλαδὴ τὴν κοινωνία μεταξύ τους. Αὐτὸς ὁ συλλογικὸς χαρακτήρας διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτη θεία Εὐχαριστία κατὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο: ὄχι μόνο διότι παρίστανται οἱ Ἀπόστολοι, γεγονός στὸ ὁποῖο ὀφείλεται ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς τῶν περισσοτέρων ρημάτων στὶς τέσσερις διηγήσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης περὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου¹, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Χριστὸς τονίζει ὅτι ἡ πράξη αὐτὴ ἀπευθύνεται σὲ πολλοὺς (τὸ αἶμά μου τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον). Γι' αὐτὸ, ἡ συλλογικὴ πράξη ποὺ συνέστησε ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο μεταβιβάζεται ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους στὸ πλῆθος (στὸ σύνολο) τῶν πιστῶν, ὅπως γράφει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους².

Σὲ ἄλλες μαρτυρίες τῆς Καινῆς Διαθήκης παρατηροῦμε ὅτι, ὅταν χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος «συναγωγὴ» ἢ «ἐπισυναγωγὴ» περὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν Χριστιανῶν σὲ κάποιο χῶρο³, δηλώνεται ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἐνότητα τῆς ομάδας. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἡ Λειτουργία χαρακτηρίζεται ὡς «σύναξη στὸν ἴδιο τόπο» (2, 44). Ἡ σύναξη αὐτὴ γινόταν ὁμοθυμαδὸν («μὲ ὁμοψυχία»⁴). Ὁ ὄρος αὐτὸς ἀναφέρεται ἀφενὸς στὴν ψυχικὴ προϋπόθεση τῆς συνάξεως (συνάζονταν ὅλοι μὲ τὴν ἴδια πίστη), ἀφετέρου δὲ στὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως (μέσα στὴ Λειτουργία γίνονταν ὅλοι ἓνα σῶμα).

Αὐτὴ τὴν προϋπόθεση τονίζει στὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. ὁ Κλήμης, ἐπίσκοπος Ρώμης, ὅταν γράφει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ «συνάζονται» γιὰ τὴ Λειτουργία «στὸν ἴδιο τόπο καὶ μὲ ὁμόνοια συνειδήσεως»⁵, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν 2ο μ.Χ.

1. Μτ. 26, 26-28· Μκ. 14, 22-24· Λκ. 22, 19-20· Α' Κορ. 11, 23-26.

2. *Εγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν* (Α' Κορ. 10, 13).

3. Ἰακ. 2,2· Ἐβρ. 10, 25.

4. Πρ. 2, 46.

5. Κλήμεντος Ρώμης, *Α' Ἐπιστολὴ πρὸς Κορινθίους*, ΛΔ', PG 1, 277A.

αι. ὁ Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὅταν συνιστᾶ στοὺς Χριστιανοὺς νὰ «συνάξονται» γιὰ τὴ Λειτουργία «μὲ τὴν ἴδια πίστη» καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ⁶, μὲ «μία προσευχή, μία δέηση, ἓνα νοῦ, μία ἐλπίδα μέσα στὴν ἀγάπη καὶ στὴν ἀγνὴ χαρὰ»⁷. Ἡ κοινὴ αὐτὴ προσευχή, προσθέτει ὁ Ἰγνάτιος, «ἀνεβαίνει πρὸς τὸ Θεὸ μὲ συμφωνία», δηλαδὴ μὲ ἁρμονία, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν ὁμόνοια τῆς πίστεως⁸. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυρας Ἰουστίνος περιγράφει τὸ γεγονός τῆς κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς «συναθροίσεως στὸν ἴδιο τόπο» ὅλων τῶν Χριστιανῶν, ὥστε νὰ τελέσουν τὴ θεία Εὐχαριστία⁹.

Ἡ ἔννοια τῆς «συνάξεως» κατὰ τὴ Λειτουργία ἐκφράζει τὴν αὐτοπροαίρετη πορεία τοῦ κάθε μέλους τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ πρὸς τὴ συγκρότηση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Στὴν Ἐκκλησία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν μεμονωμένα ἄτομα. Ἡ «ἐκκλησιαστικὴ ἀπομόνωση» συνυφαίνεται μὲ τὴν ἀπουσία ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία¹⁰. Στὸ μεταίχμιό τοῦ 2ου μὲ τὸν 3ο αἰ., ὁ Τερτυλιανὸς χρησιμοποιοῦ τὸς ὄρους *coetus* (σύναξη) καὶ *convocationes* (συγκλήσεις, συνάξεις), γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ στὴ Λειτουργία¹¹. Ὁ ὄρος «σύναξις» εἶναι ἕκτοτε (3ος αἰ.) αὐτὸς ποὺ δηλώνει τὴν ἐνότητα τῶν πιστῶν κατὰ τὴν τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας. Στὰ τέλη τοῦ 3ου/ ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ., ὁ Μεθόδιος, ἐπίσκοπος Ὀλύμπου τῆς Μ. Ἀσίας ἀναφερόμενος στὴ Λειτουργία σημειώνει ὅτι οἱ πιστοὶ ἀποτελοῦν μία «σύνοδο»¹², οἱ δὲ Ἀποστολικὲς Διαταγὲς (τέλη τοῦ 4ου αἰ.) συνιστοῦν νὰ γίνονται «σύνοδοι» –δηλαδὴ Λειτουργίες– κάθε Κυριακῆ¹³.

2. Εὐχαριστιακὴ σύναξη καὶ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση

Ἡ θεία Λειτουργία εἶναι τὸ μόνο γεγονός κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ Χριστιανοὶ καθίστανται ἓνα σῶμα, δηλαδὴ Ἐκκλησία. Στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἡδὴ, ὁ ὄρος «Ἐκκλησία» στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἐμπερικλείει τὴν ἔννοια τῆς «συνάξεως τῶν πιστῶν σ' ἓναν ὀρισμένο τόπο», δηλαδὴ τὴν ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως¹⁴. Αὐτὴ ἡ εὐχαριστιακὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, ἄλλωστε, ἀπετέλεσε τὴν πηγὴ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας ὡς «σώματος Χριστοῦ»¹⁵.

6. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Ἐφεσίους*, 10, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 268 (17-18).

7. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Μαγνησιεύσιν*, 7, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 270 (4-5).

8. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Ἐφεσίους*, 5, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 286 (31-35).

9. Ἰουστίνου, φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, *Α' Ἀπολογία*, 67, 1, ΒΕΠΕΣ 3, σ. 198 (11-12).

10. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Σμυρναίσις*, 6, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 281 (9-10).

11. *Corpus Christianorum Latinorum* 1, σ. 150.

12. Μεθοδίου Ὀλύμπου, *Περὶ τοῦ Ἀτεξουσίου*, 1, ΒΕΠΕΣ 18, σ. 94 (2).

13. *Αποστολικαὶ Διαταγαί*, 5, 20, 19, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 93 (23).

14. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες παρατίθενται ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου Ἰ. Ζηζιούλα στὸ ἔργο του *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες*, Ἀθήναι, Γρηγόρης, 1990², σσ. 29 ἔξ.

15. Πρωτ. Γ. Μεταλληνοῦ, *Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας*, Ἀθήνα, Ἀρμός, σ. 92.

Ὁ ἅγ. Ἰ. Χρυσόστομος προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο: λαμβάνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ αἶμα καὶ τὸ ὕδωρ, τὰ ὁποῖα ἐξῆλθαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν Σταύρωση, συνδέει τὴ γέννηση καὶ ἀνάπλαση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὰ Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας. Γράφει, λοιπόν, ὅτι τὸ ὕδωρ παραπέμπει στὸ Βάπτισμα, ἐνῶ τὸ αἶμα στὴν Εὐχαριστία, προσθέτοντας ὅτι «ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ Μυστήρια ἔχει συσταθεῖ ἡ Ἐκκλησία»¹⁶. Παράλληλη ἀποψη διατυπώνει καὶ ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι «τὸ αἶμα καὶ τὸ ὕδωρ ποὺ ἐξῆλθαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Χριστοῦ εἶναι εἰκόνες καὶ ἀπαρχὲς τῆς μυστικῆς εὐλογίας, δηλαδὴ τῆς Εὐχαριστίας»¹⁷. Σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις αὐτές, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ θεία Εὐχαριστία ἔχουν κοινὴ ἀρχή.

Ἡ θεία Λειτουργία εἶναι ἡ «θυσία», κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς εἶναι «καὶ θύτης καὶ θῦμα», ὁ «προσφέρων» καὶ ὁ «προσφερόμενος». Σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, στὴν ἐβραϊκὴ λατρεία ὑπῆρχαν θυσίες, οἱ ὁποῖες συνδυάζονταν μὲ μία σύναξη τοῦ λαοῦ. Ἡ συγκέντρωση τῶν Ἑβραίων γιὰ τὴ θυσία ἀποδίδεται στὸ ἐβραϊκὸ κείμενο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὡς «Qahal Yahve» («σύναξη τοῦ Θεοῦ»). Ὅταν οἱ ἐβδομήκοντα μεταφραστές τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου ἀπέδωσαν τὸν ὄρο στὴν ἑλληνικὴ, ἡ καταλληλότερη λέξη ποὺ ἐπέλεξαν ἦταν ὁ ὄρος «ἐκκλησία». Ἔτσι, οἱ θυσίες τοῦ «ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ» ὀνομάστηκαν «ἐκκλησία Θεοῦ»¹⁸. Ὁ ὄρος αὐτὸς προετοίμασε (κατὰ κάποιον τρόπο) τὴ συνάφεια τῆς χριστιανικῆς θυσίας (τῆς Λειτουργίας) μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ταύτιση τῆς «συνάξεως στὴν Ἐκκλησία»¹⁹ μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη τῶν πιστῶν. Στὴ *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων* (2ος αἰ.) ὑπάρχει μία προσευχὴ τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἡ ὁποία περιέχει τὸ ἀκόλουθο αἶτημα πρὸς τὸ Θεό: Ὡσπερ τὸ κλάσμα τοῦτο ἦν διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἐν, οὕτω συναχθήτω σου ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν²⁰. Τὸ αἶτημα τῆς *Διδαχῆς* τονίζει τὸν βαθύτερο σύνδεσμο μεταξὺ τοῦ ἄρτου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ τῆς ἐνότητας τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη. Τονίζει, δηλαδὴ, ὅτι σὲ κάθε θεία Λειτουργία ἡ Ἐκκλησία ἐνοποιεῖται καὶ ὑπερβαίνει τοὺς τοπικοὺς διαχωρισμοὺς στὸν ἴδιο βαθμὸ ποὺ τὰ διασκορπισμένα στάχυα ἐνοποιήθηκαν στὸν ἄρτο τῆς θείας Εὐχαριστίας.

Ὁ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως (7ος-8ος αἰ.) γράφει ὅτι «ἡ Ἐκκλησία εἶναι συνάθροιση λαοῦ, σῶμα Χριστοῦ»²¹. Ἡ «συνάθροιση», ὅμως, αὐτὴ

16. *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, Ὁμιλία 85, 3, PG 59, 463. Πρβλ. καὶ *Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον*, 3, PG 51, 229.

17. *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, Ὁμιλία 12, Εἰσαγωγή, PG 74, 677B.

18. *Δευτ.* 4, 10.

19. *Α΄ Κορ.* 11, 18: *Συνερχομένων ἡμῶν ἐν ἐκκλησίᾳ.*

20. *Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων*, 9, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 218 (15-18).

21. *Εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὰ σπάργανα τοῦ Κυρίου ἡμῶν*, PG 98, 384A.

πραγματοποιείται μόνο μέσα από τη θεία Λειτουργία, διότι Ἐκκλησία, Χριστός καὶ Εὐχαριστία ταυτίζονται. Ἕνας σύγχρονος θεολόγος σημειώνει: «Κάθε εὐχαριστιακὴ σύναξη εἶναι ἡ σύναξη ὁλόκληρης τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἡ Εὐχαριστία εἶναι τὸ μυστήριο ὁλόκληρου τοῦ Χριστοῦ»²². Τὴν ἴδια σκέψη ἀναπτύσσει ἐκτενέστερον ὁ Ρῶσος θεολόγος π. Ν. Ἀφανάσιεφ, ὅταν γράφει: «Ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη εἶναι σύναξη ὄλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ (στὸν ἴδιο τόπο) γιὰ ἓνα καὶ μοναδικὸ σκοπὸ. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς Εὐχαριστίας, ποῦ ἐγκαθιδρύθηκε ἀπὸ τὸ Χριστό. Τὸ Χριστὸ δὲν μπορούμε νὰ τὸν σκεφθοῦμε χωρὶς τὴν Ἐκκλησία, ὅπως τὸν Μεσσία δὲν μπορούμε νὰ τὸν σκεφθοῦμε χωρὶς τὸν μεσσιανικὸ λαό. Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ συναθροίζεται μαζί με τὸ Θεὸ στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ποῦ εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὴ ἡ σύναξη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ μαζί με τὸ Θεὸ πραγματοποιεῖται κάθε φορὰ στὴν Εὐχαριστία. Ὑπὸ τὴν ἔποψη αὐτῆ, ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη ἀποτελεῖ τὴ φανέρωση τῆς Ἐκκλησίας»²³.

3. Εὐχαριστιακὴ σύναξη καὶ ἐνότητα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας

Μετέχοντας ὅλοι «στὸν ἓνα ἄρτο», γινόμαστε «ἓνα σῶμα»²⁴. Μόνο μέσα στὴ θεία Λειτουργία ἐπιβεβαιώνουμε τὴν ιδιότητα τοῦ Χριστιανοῦ, ἐφόσον μόνο ἐκεῖ ἀποκοτῶμε κοινὴ ἀναφορὰ πρὸς τὸ Χριστό. Τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ ὅτι ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει καὶ ἐν αὐτῷ²⁵, συνιστοῦν ἓνα καταλύτη ἐξελίξεων στὶς σχέσεις μας μαζί Του καὶ με τοὺς ὑπόλοιπους Χριστιανούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνήσια κοινωνία, περὶ τῆς ὁποίας τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα (5ος αἰ.) διακηρύσσουν ὅτι ἡ θεία τῆς συνάξεως τελετὴ... ἐνοποιεῖ τοὺς ἐπ' αὐτὴν ἱερώς ἀναγομένους²⁶. Ὅπως γράφει ὁ Ἱερώνυμος (4ος-5ος αἰ.), «δὲν εἶναι ἡ πανήγυρη (ἀναφέρεται στὴν ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς) αὐτὴ, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴ σύναξη. Ἀντιθέτως, συγκεντρωνόμαστε (ἀναφέρεται στὴ σύναξη κατὰ τὴ θεία Λειτουργία) βλέποντας ὁ ἓνας τὸν ἄλλο καὶ αἰσθανόμαστε νὰ γενῶνται μέσα μας μεγάλη χαρὰ»²⁷.

Ἡ χαρὰ αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετέχουν στὴ θεία Εὐχαριστία, ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς Μεταλήψεως ἀπὸ τὸ κοινὸ Ποτήριο, συνδέονται μεταξύ τους με δεσμοὺς ἀνώτερους ἀπὸ τοὺς σαρκικούς. Ὁ Χρυσόστομος σημειώνει ὅτι «αὐτὴ ἡ Τράπεζα (ἡ θεία Εὐχαριστία) εἶναι περισσότερο σεβαστὴ ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τῆς συγγένειας ἢ τῆς φιλίας»²⁸. Γι'

22. Γρηγορίου Ἱερομονάχου, *Ἡ Θεία Λειτουργία – Σχόλια*, ἔκδ. Σύναξη, Ἀθήνα 1982, σ. 41.

23. Ν. Ἀφανάσιεφ, *Trapeza Gospodnia*, Paris 1952, σ. 19.

24. Α' Κορ. 10, 17.

25. Ἰω. 6, 56.

26. *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, 3, PG 3, 429A.

27. PL 26, 378.

28. *Εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ὁμιλία 40, 4, PG 60, 286.

αὐτὸ συνειδητοποιοῦμε ὅτι μόνο κατὰ τὴ θεία Εὐχαριστία αἰσθανόμαστε τὴν ἔννοια τοῦ ναοῦ ὡς «πατρικοῦ οἴκου», ἐφόσον μὲ τὴν κοινὴ εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ γινόμαστε, κατὰ τρόπο ὄντολογικό, ἀδελφοὶ στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ κοινὴ αὐτὴ συμμετοχὴ ὁδηγεῖ στὴν ἀγιοπνευματικὴ ἐνότητα τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως πολὺ γλαφυρὰ τονίζεται στὴν εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς, στὴ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου: *...ἡμᾶς δὲ πάντας, τοὺς ἐκ τοῦ ἐνὸς ἄρτου καὶ τοῦ Ποτηρίου μετέχοντας, ἐνώσαι ἀλλήλοις, εἰς ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν.*

Στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως ὁμολογοῦμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι «μία» καὶ «καθολικὴ». Μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς οἱ Πατέρες τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων θέλησαν νὰ ἐκφράσουν τὴ μυστηριακὴ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ἔννοια ἀθροιστικῆς ποσότητας, ἀλλὰ εἶναι ἡ «καινὴ (καινούργια) κτίσις», ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν πιστότητα στὴν ἀλήθεια καὶ τὴν παρουσία τοῦ Κυρίου²⁹. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία, διότι ἕνας εἶναι ὁ Χριστός· καὶ εἶναι καθολικὴ, διότι «διδάσκει ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια»³⁰. Οἱ θεόπνευστοι συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀναφερόμενοι στὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, χρησιμοποιοῦν πολλὰ εἰκόνες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ περισσότερο ἐκφραστικὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ σώματος. Τὴν ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴ σύναξη τῆς Εὐχαριστίας διαμορφώνεται ἡ «μία» καὶ «καθολικὴ» Ἐκκλησία διατυπώνει μὲ σαφήνεια ἡ εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς τοῦ Σεραπίωνος στὸ ὁμώνυμο Εὐχολόγιο: *Ὡσπερ ὁ ἄρτος οὗτος ἐσκορπισμένος ἦν ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθεὶς ἐγένετο ἓν, οὕτω καὶ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν σύναξον ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ πάσης χώρας καὶ οἴκου καὶ ποιήσον μίαν ζῶσαν καθολικὴν ἐκκλησίαν*³¹.

Τὴν ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος στὴ θεία Εὐχαριστία τονίζει κατὰ τρόπο σαφὴ ὁ π. Ἀ. Σμέμαν γράφοντας: «Ὅταν ἡ Ἐκκλησία συνέρχεται ἐπὶ τὸ αὐτὸ γιὰ τὴν Εὐχαριστία, ἔστω κι ἂν ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς, φανερώνει καὶ εἰκονίζει τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ σὲ ὅλη τὴν πληρότητά του. Οἱ δύο ἢ τρεῖς γίνονται ἡ “εἰκόνα” καὶ τὸ “μυστήριον” ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἀπ’ αἰῶνος πιστευσάντων. Προπάντων ὅμως οἱ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι στὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου γίνονται ἡ “εἰκόνα” καὶ τὸ “μυστήριον” τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ. Καὶ γι’ αὐτὸ ἀκριβῶς μποροῦν νὰ “κοινωνήσουν”, νὰ μεταλάβουν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἔτσι νὰ ζήσουν μὲ τὴ ζωὴ μὲ τὴν ὁποία ζῆ ἡ σὰρκα τοῦ Χριστοῦ»³².

Γνωρίζουμε ὅτι τὸ ἄτομο καὶ ἡ κοινότητα σπάνια συμπορεύονται μέσα στὴν ἱστορία. Στὴ θεία Λειτουργία, ὅμως, τὰ δύο αὐτὰ συναντῶνται: τὸ ἄτομο πορεύεται πρὸς τὴν κοινότητα καὶ ἡ κοινότητα ὑποδέχεται τὸ ἄτομο. Ἀλλὰ καὶ τὸ «ἄτομικὸ σῶμα» τοῦ Χριστοῦ ἐνώνεται μὲ τὸ «κοινωνικὸ» σῶμα Του,

29. Ὅπου ἂν ἦ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία [Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, *Σμυρναίους*, 8, ΒΕΠΕΣ 2, σ. 281 (23-24)].

30. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατήχησις ΙΗ΄ πρὸς Φωτιζομένους*, 23, PG 33, 1044B.

31. *Εὐχολόγιο τοῦ Σεραπίωνος*, ΙΓ΄, ΒΕΠΕΣ 43, σ. 77 (8-12).

32. Α. Σμέμαν, *Ἡ λειτουργία μας*, Ἀθήνα 1963, σ. 79.

ὅταν στὸ τέλος τῆς Θ. Λειτουργίας ἐπιτελεῖται ἡ λεγόμενη «συστολή τῶν Τιμίων Δώρων», ὅταν, δηλαδή, ὁ «ἀμνὸς» (τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ προσφόρου ποὺ φέρει τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ) ἐνώνεται μὲ τὶς «μερίδες» τῶν πιστῶν. Ἡ χριστιανικὴ ὑπαρξὴ ἐνσωματώνεται μέσα στὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μία ἀντινομία. Γι' αὐτὸ ὁ π. Γεώργιος Φλορόφσκυ ἔγραφε ὅτι ἡ ἀντινομία τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως ἐμφανίζεται μέσα στὴ θεία Λειτουργία³³.

Εἶναι σφάλμα νὰ νομίζουμε ὅτι στὴ Λειτουργία ὁ στόχος συμμετοχῆς τοῦ πιστοῦ ἐξαντλεῖται στὴ δυνατότητα προσευχῆς. Ὁ Χρυσόστομος τονίζει ὅτι στὸ σπῆτι μας θὰ μπορούσαμε νὰ προσευχηθοῦμε καλύτερα ἀπ' ὅτι στὴ διάρκεια τῆς θείας Λειτουργίας· καὶ συνεχίζει: «Στὴ Λειτουργία, ὅμως, ὑπάρχει κάτι περισσότερο: ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ συμφωνία καὶ ὁ σύνδεσμος τῆς ἀγάπης καὶ οἱ εὐχὲς τῶν ἱερέων. Γι' αὐτὸ οἱ ἱερεῖς στέκονται μπροστά, ὥστε οἱ προσευχῆς τοῦ πλήθους καθὼς εἶναι περισσότερο ἀδύναμες, νὰ ἐνωθῶν μὲ τὶς προσευχῆς τῶν δυνατοτέρων καὶ νὰ ἀνέβουν μαζί στὸν οὐρανὸ»³⁴.

4. Ἡ συνιεργασία κλήρου καὶ λαοῦ κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη

Οἱ παραπάνω σκέψεις τοῦ Χρυσοστόμου μᾶς εἰσάγουν στὸ θέμα τοῦ συνδέσμου τῶν ἱερέων μὲ τοὺς λαϊκοὺς κατὰ τὴ θεία Λειτουργία, γεγονὸς ποὺ ἀποτελεῖ μία ἀκόμη παράμετρο τῆς συνάφειας Ἐκκλησίας καὶ θείας Εὐχαριστίας. Διότι, δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ συνεργασίας κλήρου καὶ λαοῦ κατὰ τὴ Λειτουργία. Μέσα στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη, ὁ λαὸς συμβάλλει οὐσιαστικῶς στὰ τελούμενα. Ἕνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικότερα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν οὐσιαστικὴ συμβολὴ τῶν λαϊκῶν στὰ τελούμενα κατὰ τὴ θεία Λειτουργία, εἶναι ἡ ἐπισφράγιση τῶν εὐχῶν τοῦ ἱερέα μὲ τὸ Ἀμῆν³⁵, τὸ ὁποῖο ἐνώνει κλῆρο καὶ λαὸ σὲ ἓνα ὀργανικὸ σύνολο κατὰ τὴν τέλεση τῆς Λειτουργίας.

Ὁ λαός, ἐπίσης, ἀπαντᾷ στὰ αἰτήματα τοῦ διακόνου μὲ τὸ «Κύριε ἐλέησον» ἢ τὸ «Παράσχου Κύριε», διαλέγεται μὲ τὸν ἱερέα, ἐφόσον τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς θείας Λειτουργίας εἶναι σὲ διαλογικὴ μορφή, καὶ προσεύχεται μαζί μὲ τὸν ἱερέα, ἐφόσον ὅλες οἱ εὐχὲς τῆς θείας Λειτουργίας διατυπώνονται στὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο³⁶. Ἀλλὰ ὁ λαὸς εἶναι καὶ ἐκεῖνος ποὺ προσφέρει τὰ «Τίμια Δῶρα» (τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο) γιὰ τὴ θεία Λειτουργία, τὸ δὲ Εὐχολόγιο τοῦ Σεραπίωνος ἀπευθύνει πρὸς τὸ Θεό, μεταξύ τῶν ἄλλων, τὸ αἶτημα «νὰ δεχθεῖ τὴν Εὐχαριστία τοῦ λαοῦ καὶ νὰ εὐλογήσῃ αὐτοὺς ποὺ

33. Γ. Φλορόφσκυ, «Worship and every-day life», *Studia Liturgica*, t. II (4), 1963, σσ. 267-268.

34. Ἰ. Χρυσόστομου, *Περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου*, 3, *Sources Chrétiennes* 28, σσ. 194-196.

35. Πρβλ. Α' Κορ. 14, 16.

36. Ὁ Χρυσόστομος ἐπισημαίνει ὅτι ὁ ἱερέας «δὲν εὐχαριστεῖ μόνος του, ἀλλὰ καὶ ὅλος μαζί ὁ λαός» [*Εἰς τὴν Β' Κορ.*, Ὁμιλία 18, PG 61, 527].

προσκόμισαν τὰ πρόσφορα καὶ τὶς εὐχαριστίες»³⁷. Ἡ τελευταία αὐτῆ φράση εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ βαθύτερου συνδέσμου κλήρου καὶ λαοῦ στὴ Λειτουργία, ἐνῶ, παράλληλα, ἡ διάκριση κλήρου καὶ λαοῦ εἶναι σαφῆς ἤδη ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη.

Γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτῆς τῆς «συνιερουργίας», ὁ διάκονος ἀποτελεῖ τὸν συνεκτικὸ κρίκο μεταξὺ τῶν ἱερέων καὶ τῶν πιστῶν λαϊκῶν. Ἡ Καινὴ Διαθήκη μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἐκλογή τῶν πρώτων διακόνων εἶχε σκοπὸ τὴν κοινωνικὴ διακονία³⁸. Ὅμως, ὅταν τὰ κοινὰ δεῖπνα (οἱ λεγόμενες «ἀγάπες») ποὺ γίνονταν ἀμέσως μετὰ τὴ θεία Λειτουργία καταργήθηκαν, οἱ διάκονοι παρέμειναν συνδεδεμένοι μὲ τὴ Λειτουργία καὶ ἔτσι ὁ ρόλος τους διευρύνθηκε καὶ στὸ λειτουργικὸ ἔργο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀπετέλεσε τὴν ἀρχὴ ὅχι μόνο μιᾶς ἀπλῆς διευρύνσεως, ἀλλὰ τῆς διαμορφώσεως –κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες– τοῦ λειτουργικοῦ ρόλου τοῦ διακόνου ὡς τῆς βασικότερης πτυχῆς τῆς διακονίας του.

Βεβαίως, στὴ σύναξη αὐτῆ τῆς θείας Λειτουργίας, ὁ ἱερέας προεξάρχει, ἀλλὰ εἶναι ταυτοχρόνως «ὑπηρέτης καὶ οἰκονόμος» τοῦ Μυστηρίου ποὺ τελεῖται³⁹. Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος γράφει ὅτι κατὰ τὴ Λειτουργία ὁ λαὸς «δανεῖζει τὴ γλῶσσα του» καὶ «παρέχει τὰ χέρια του» στὸν ἱερέα⁴⁰, ἐνῶ καὶ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης (14ος αἰ.) σημειώνει ὅτι «οἱ ἱερεῖς δὲν ἐνεργοῦν τὰ μυστήρια, ἀλλὰ μόνο λειτουργοῦν, δηλαδὴ ὑπηρετοῦν»⁴¹. Αὐτός, ὁ ὁποῖος «ἐνεργεῖ» στὴ Λειτουργία («ποιεῖ τὰ προκείμενα», κατὰ τὸ Χρυσόστομο⁴²) εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται στὴ Λειτουργία (ὅπως προαναφέρθηκε) ὡς ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος (εὐχὴ τοῦ Χερουβικοῦ ὕμνου). Γι' αὐτὸ καὶ στὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὁ ἱερέας δὲν μπορεῖ νὰ τελήσει μόνος τὴ θεία Εὐχαριστία, ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητη ἡ παρουσία ἔστω καὶ ἐλαχίστων λαϊκῶν. Ὁ ἱερέας, ὅπως σημειώνει ὁ π. Α. Σμέμαν, «στέκεται στὴ θέση τοῦ Χριστοῦ διδασκάλου... Μὲ τὰ ὁρατὰ καὶ αἰσθητὰ σημεῖα ποὺ τελεουργεῖ κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη φανερώνει τὴ σχέση τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς πιστοὺς χριστιανοὺς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν εὐχαριστιακὴ κοινότητα»⁴³.

Ἡ Λειτουργία εἶναι στάση προσωπικὴ καὶ, ταυτοχρόνως, κοινὴ, ἀναφορὰ τοῦ κάθε προσώπου στὸ Θεό, ἀλλὰ καὶ προσφορὰ θυσίας ἀπὸ ὅλο τὸ σῶμα. Τὸ ἓνα στοιχεῖο συμπληρώνει τὸ ἄλλο. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (2ος-3ος αἰ.) γράφει ὅτι κατὰ τὴ Λειτουργία «ἡ ἐνότητα ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν ἔνωση τῶν πολλῶν ἐπιτυγχάνει μία θεϊκὴ ἀρμονία ἀπὸ τὴν πολυφωνία καὶ

37. *Εὐχολόγιο τοῦ Σεραπίωνος*, ΙΓ', σ. 77 (36-37).

38. Πρ. 21, 8.

39. Α' Κορ. 4, 1.

40. Ἱ. Χρυσόστομος, *Ὁμιλία ΠΒ' εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, 5, PG 58, 744· *Ὁμιλία ΠΣΤ' εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, 4, PG 59, 472.

41. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν*, ΜΑ', PG 155, 181D.

42. Ἱ. Χρυσόστομος, *Ὁμιλία εἰς τὸν θεῖον καὶ μυστικὸν δεῖπνον τοῦ Σωτῆρος καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰούδα προδοσίας*, PG 49, 380.

43. Α. Σμέμαν, *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση καὶ ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Λάρνακα, ἐκδ. Σηματαωρός, 1989, σ. 20.

τῆ διασπορά. Καί γίνεται συμφωνία, ἀκολουθώντας ὡς μοναδικὸ χορηγὸ καὶ διδάσκαλο τὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ, νιώθοντας ἀνάπαυση στὴν ἀλήθεια καὶ λέγοντας “ἄββᾶ”, δηλαδή “Πατέρα”»⁴⁴. Γι’ αὐτὸ τὰ ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα ἀναφέρονται σὲ μυστήριο συνάξεως, εἴτουν κοινωνίας⁴⁵.

Αὐτὸ συμβαίνει διότι κατὰ τὴ θεία Εὐχαριστία, προσφέροντας ἢ κάθε τοπικὴ σύναξη «τῆ λογικῆ λατρεία ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης»⁴⁶, ὁδηγεῖ τοὺς μετέχοντες σὲ μία «μεταστοιχείωση», στὴν Πεντηκοστὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου ἐξαλείφονται οἱ διαφορὲς καὶ «καινοουργεῖται ἡ συμφωνία»⁴⁷. Ὁρθότατα, ἐπομένως, ὁ ἀείμνηστος π. Ἰ. Πόποβιτς ἐπισημαίνει ὅτι «ἀνήκων εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἕκαστος, ἀνήκει εἰς ὅλους καὶ ὅλοι εἰς ἕκαστον, διότι ὅλοι εἴμεθα ἓν σῶμα, μία ψυχὴ, μία καρδιά»⁴⁸.

5. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας, πηγὴ ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως

α. Ὁ θεολογικὸς προβληματισμὸς περὶ τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας Λατρείας

Ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἀναγεννήσεως στὴ Λατρεία ἔχει διατυπωθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1950, ὅταν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς λειτουργικῆς θεολογίας ἔθιξαν σημαντικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα σχετίζονταν μὲ τὰ προβλήματα τῆς Λατρείας, ἐκθέτοντας τὶς ἱστορικές τους παραμέτρους, καθὼς καὶ τὶς προοπτικὲς διευθετήσεώς τους. Ἡ ὅλη συζήτηση διευρύνθηκε μὲ τὶς παρεμβάσεις τῶν ἱστορικῶν καὶ θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιες πρωτοβουλίες μεμονωμένων Ἱεραρχῶν.

Ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ κινητικότητα ἐπήγαγε κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπανανακάλυψη τῆς θεμελιακῆς ἀλήθειας ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία κοινωνία Λατρείας. Καὶ ἐπειδὴ, ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ ὅρος «Ἐκκλησία» τόσο στὴν καινοδιαθηκικὴ, ὅσο καὶ στὴν πατερικὴ θεολογία, ἐμπερικλείει τὴν ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως, ἡ λειτουργικὴ κινητικότητα γιὰ μία ἀναγέννηση τῆς Λατρείας ἐπικεντρώθηκε στὴν προβολὴ μιᾶς θεμελιώδους ἀλήθειας: ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνειδητοποίησε καὶ συνειδητοποιεῖ τὴν ἰδιαίτερη φύση της ὡς ἡ τελειὴ τῆ θείας Εὐχαριστίας.

Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτό, ὁ π. Γ. Φλορόφσκυ οὐδόλως ὑπερέβαλε ὅταν ἔγραφε τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι λειτουργικὴ θρησκεία. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι πάνω ἀπ’ ὅλα λατρεύουσα κοινότητα. Ἡ λατρεία ἔρχεται πρώτη, ἀκολουθεῖ ἡ δογματικὴ διδασκαλία καὶ ἡ πειθαρχία (ἐκκλησιαστικὴ τάξη)»⁴⁹. Τὸ

44. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Προτρεπτικός*, 9, ΒΕΠΕΣ 7, σ. 62 (27-32).

45. *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, 3, ΡG 3, 425B.

46. Θ. Λειτουργία Ἱ. Χρυσοστόμου, *Εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς*.

47. Ἐσπερινὸς Πεντηκοστῆς, *Δοξαστικὸ τῶν ἀποστίχων*.

48. Ἱ. Πόποβιτς, *Ἄνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος*, Ἀθήνα 1989, σ. 180.

49. Γ. Φλορόφσκυ, «Ὁρθόδοξη Λατρεία», σὲ *Θέματα Ὁρθόδοξου Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 159.

ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν π. Ἀ. Σμέμαν, ὁ ὁποῖος ἔγραφε ὅτι «χωρὶς λατρεία δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία»⁵⁰.

Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ὅσες φορές βιώνεται μέσα στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, λειτούργησε καὶ λειτουργεῖ καταλυτικά. Δὲν ἀποτελεῖ μία ἀπλή θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἓνα «χρωματισμὸ οὐσίας». Ἄς τὴν διατυπώσουμε ἀντιθετικῶς: ἐὰν παραθεωρηθεῖ ἡ ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας ὡς «κοινωνίας λατρείας», ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὡς μία «θρησκευτικὴ ἰδεολογία», δηλαδή ὡς χῶρος θεωρητικοῦ θρησκευτικοῦ διαλογισμοῦ. Ὅπως σημειώνει ὁ π. Ἰ. Ρωμανίδης, «ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ κανένα εἶδος ὀργανώσεως πέραν τῆς μυστηριακῆς»⁵¹.

Γι' αὐτὸ εἶναι εὐνόητο τὸ γεγονός ὅτι χριστιανικοὶ χῶροι ποὺ ἀπέριψαν τὴ Λατρεία (ὅπως ὁ Προτεστантиσμός, κατὰ τὸ μεγαλύτερο τμήμα του), ἀδυνατοῦν νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἐμφανίσουν τὸ Χριστιανισμὸ ὡς «κοινωνικὸ ἀνθρωπισμὸ», ἢ «μεταφυσικὴ ἰδεολογία». Ὁρθότατα ὁ Δ. Κουτρομπῆς σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τίς ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες ποὺ ζοῦν ἀπλῶς μὲ τὴν ζωὴν τῶν μελῶν των, ἡ Ἐκκλησία δὲν ζῆ μὲ τὴν ζωὴν τῶν μελῶν της, ἀλλὰ μὲ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ρέει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ ζωὴ αὐτῆ τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὰ ἐκκλησιαστικὰ Μυστήρια. Τὸ γεγονός αὐτό, τὸ γεγονός δηλαδή ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἰδίαν ζωὴν καὶ ἴδια μέσα ζωῆς, τὴν κάμνει νὰ διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ κάθε ἄλλην κοινωνικὴν ομάδα»⁵².

Θὰ πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε στὴ μεγάλη ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀνυπαρξία Λατρείας συνυφαίνεται μὲ τὴν ἀπουσία ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως. Τὸ θέμα εἶναι σοβαρότατο, ἐὰν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ Λατρεία εἶναι ἡ μόνη δυνατότητα οἰκειοποιήσεως τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ, μέσα ἀπὸ τρόπους ποὺ συνέστησε ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Τὸ γεγονός ὅτι ὅλη ἡ Λατρεία πηγάζει ἀπὸ τὸ Χριστὸ εἶναι θεμελιακό. Ἐὰν ὁ Χριστὸς δὲν ἦταν ὁ ἰδρυτὴς της, τότε ἡ Λατρεία θὰ ἀποτελοῦσε ἓνα ἀνθρώπινο κατασκευάσμα καὶ, ἐπομένως, μία «τελετουργικὴ» πρωτοβουλία ποὺ συναντᾶμε σὲ ὅλα τὰ θρησκευόμενα.

Ἀπὸ τὸ γεγονός αὐτὸ πηγάζει ἡ βεβαιότητα, ὅτι κατὰ τὴ θεία Εὐχαριστία εἶναι «μετὰ πάντων ἡμῶν ἡ Χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Ἡ Λατρεία, ἐπομένως, εἶναι «χριστοδίδακτη» καὶ ἀποτελεῖ τὸν μόνον τρόπο ἐνώσεως μὲ τὸ Χριστό. Ἡ «συσσωμάτωση» μὲ τὸ Χριστό, τὴν ὁποία ἐνεργεῖ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι μόνον μυστηριακὴ⁵³. Ὁ «χριστοδίδακτος» χαρακτήρας τῆς Λατρείας τὴν καθιστᾶ μυστήριο, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ μὲ ἀνθρώπι-

50. Α. Σμέμαν, *Ἡ Ἐκκλησία προσευχομένη (εἰσαγωγή στὴ λειτουργικὴ θεολογία)*, Ἀθήνα, Ἀκρίτας, 1991, σ. 34.

51. Ἰ. Ρωμανίδου, *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Εὐχολογίου*, Κιβωτός, 1958, σ. 134.

52. Πρβλ. Δ. Κουτρομπῆ, *Ἡ χάρις τῆς θεολογίας*, Ἀθήνα, Δόμος, 1995, σ. 54.

53. Πρβλ. Πρωτ. Γ. Μεταλληνοῦ, ὅπ.π., σ. 91.

να μέτρα. Πρόκειται για μία ἐσώτατη λειτουργία, ἡ ὁποία ἐνεργεῖται στήν Ἐκκλησία ἀπό τὸ Ἅγιο Πνεῦμα⁵⁴.

Ἡ σχέση Ἐκκλησίας καὶ Λατρείας διατυπώνεται μὲ σαφήνεια στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ «κανόνας προσευχῆς» τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, ταυτοχρόνως, ὁ «κανόνας τῆς πίστεως» τῆς (lex orandi, lex est credendi). Ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας διδάσκει ὅτι ἡ Λατρεία ἀπετέλεσε πάντοτε τὴν ἐπίσημη διακήρυξη τῆς πίστεως. Ὑπὸ τὸν ὄρο «ἐπίσημη» θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε τὴν «ἀποκρυσταλλωμένη διατύπωση» τῆς πίστεως. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία διατύπωσε τὶς ἀλήθειές της ὅταν προκλήθηκε ἀπὸ τὶς αἱρέσεις. Τὸ δόγμα της, ἐκπεφρασμένο σὶς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀναλύεται μέσα στὴ Λατρεία κατὰ τρόπο γλαφυρὸ καὶ θεολογικῶς τεκμηριωμένο. Τὰ πάντα στὴν Ἐκκλησία μαρτυροῦν ὅτι «ὁ κανόνας τῆς Λατρείας θεμελιώνει τὸν κανόνα τῆς πίστεως» (ut legem credendi statuat lex orandi), ὅτι ἡ Λατρεία μᾶς διδάσκει τὴν πίστη. Γι' αὐτὸ συνειδητοποιοῦμε ὅτι ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησιολογία ὀφείλει νὰ στραφεῖ σὶς πηγές τῆς λειτουργικῆς θεολογίας, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἀνακαλύψει τὴν οὐσία της.

Στὸ ἐπίπεδο, ἐπομένως, τῆς θεολογικῆς σπουδῆς, ἡ θεολογία τῆς Λατρείας ἐντάσσεται στὸ Συστηματικὸ κλάδο τῆς θεολογίας. Ὁ π. Ἀ. Σμέμαν εἶχε διαγνώσει αὐτὴ τὴν ἀμφίδρομη σχέση τῆς ἐκκλησιολογίας μὲ τὴ λειτουργικὴ θεολογία ὅταν ἔγραφε ὅτι, «μία πραγματικὴ ἀναγέννηση τῆς λειτουργικῆς συνειδήσεως, ἓνα νέο καὶ καθαρὰ θεολογικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ λειτουργικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι δυνατὸ μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ἀναγέννηση τῆς ἐκκλησιολογίας»⁵⁵. Καὶ τοῦτο διότι (ὅπως συνεχίζει παρακάτω) λειτουργικὴ ἀναγέννηση εἶναι ἡ ἐπανέυρεση τῆς «λειτουργίας» στὴ σχέση της μὲ τὴν Ἐκκλησία, ὡς τὴν πράξη ἡ ὁποία δραστηριοποιεῖ καὶ γεμίζει τὴν Ἐκκλησία, «τὴν κάμνει αὐτὸ ποῦ εἶναι»⁵⁶.

Ἡ ἐκκλησιολογία, ἐπομένως, συνιστᾶ μία βασικὴ ὀπτικὴ θεώρηση τῆς Λατρείας. Τὸ δεδομένο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν θεμάτων τῆς Λατρείας, ἡ ὁποία (ἔρευνα) σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐγκλωβίζεται σ' ἓναν «ἱστορικὸ μονολιθισμό». Ἡ ἱστορικὴ μελέτη, ἡ ὁποία λειτουργεῖ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰ θεολογικά-ἐκκλησιολογικά ἐνδιαφέροντα, εἶναι ἀδύναμη νὰ φωτίσει τὴν ἔννοια καὶ τὸ βάθος τῆς χριστιανικῆς Λατρείας⁵⁷.

β. Ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας

Ὅπως τονίστηκε παραπάνω, ἡ ἀρχικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία» εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως, ἡ ὁποία καὶ ὀδήγησε στὴ διαμόρφω-

54. Ἰ. Φουντούλη, *Λογικὴ Λατρεία*, Ἀθήνα, Ἀποστολικὴ Διακονία, 1984², σ. 12.

55. Ἀ. Σμέμαν, *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση...* σ. 34.

56. Στὸ ἴδιο, σ. 35.

57. Ἰ. Ζηζιούλα, «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ», *Σύναξη* 49 (1994), σσ. 13-14.

ση τοῦ ὄρου «Σῶμα Χριστοῦ». Μέλη τοῦ Σώματος εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν στήν εὐχαριστιακὴ σύναξη. Ἡ ἔννοια τῆς «συμμετοχῆς» ἐμπειρικλεῖει ἐξαιρετικὴ βαρῦτητα καὶ ἀποκαλύπτει τὰ αὐθεντικὰ ἐκκλησιολογικὰ κριτήρια: ὁ πιστὸς ποὺ συμμετέχει γίνεται ἓνα σῶμα μετὰ τὸ Χριστὸ (συσσωμάτωση) μέσα ἀπὸ τὴ Μετάνοια καὶ τὴ θεία Κοινωνία. Τὰ κριτήρια αὐτὰ διαφοροποιοῦν τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀπλοῦ ἀθροίσματος πολλῶν ἀτόμων. Ἡ σύσταση τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴ θεία Εὐχαριστία ἀκολουθεῖ μία πορεία μυστηριακῆ, στὸ γεγονός δὲ αὐτὸ ὀφείλεται ἡ ἔννοια τοῦ «Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας»⁵⁸.

Ὅμως, ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη τοῦ «λαοῦ τοῦ Θεοῦ» εἶναι, συγχρόνως, τὸ βασικὸ σημεῖο τῆς ἐλεύσεως τῶν ἐσχάτων⁵⁹. Ἡ ἔννοια ὅτι ἡ «σύναξη τῆς Ἐκκλησίας» κατὰ τὴ θεία Εὐχαριστία εἶναι «σύναξις εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» μαρτυρεῖται ἀπὸ πληθώρα πηγῶν τῶν πρώτων αἰώνων καὶ πιστοποιεῖται σαφῶς στὰ κείμενα τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὑπὸ τὴ μορφή ποῦ ἔφθασαν ἕως σήμερα. Τὸ ξεκίνημα, ἤδη, τῆς θείας Εὐχαριστίας μετὰ τὴν ἐναρκτήριον δοξολογία «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» ἀποκαλύπτει τὴν ταύτιση τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως τῶν πιστῶν μετὰ τὴν ἔλευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον. Ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας-Εὐχαριστίας διαπνέει καὶ νοηματοδοτεῖ ὅλη τὴ Λατρεία, τῆς ὁποίας ὅλες οἱ ἐπιμέρους τελετουργικὲς πτυχές (τυπικὸ, ἄμφια, διάκοσμος, ψαλμωδία) δὲν ὑπάρχουν ὡς τελετουργικὲς πτυχές, ἀλλὰ ὡς «μέσα» ποῦ ὀδηγοῦν στήν αἰωνιότητα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τίθεται τὸ θεμελιακὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς θείας Εὐχαριστίας μετὰ τὰ ὑπόλοιπα Μυστήρια. Ἡ συνάφεια εἶναι γνωστὴ μετὰ δεδομένο τὸν προϋπάρχοντα (κατὰ τὴ διάρκεια πολλῶν αἰώνων) σύνδεσμο Μυστηρίων καὶ ἁγιαστικῶν πράξεων μετὰ τὴ θεία Εὐχαριστία. Στὴ σημερινὴ λειτουργικὴ πράξη, ὅμως, ὁ σύνδεσμος αὐτὸς ἔχει διαρραγεῖ, μετὰ ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία ἐνὸς πνεύματος «τελετουργικῆς αὐτονομίας» τῶν Μυστηρίων αὐτῶν. Ἄρκει, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ ἀναλογιστοῦμε τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἀπὸ τὴν αὐτόνομη τέλεση τοῦ Βαπτίσματος καὶ τοῦ Γάμου: οἱ ἀποδέκτες τους προσέρχονται στήν τελεσιουργία τους χωρὶς νὰ τυγχάνει διερευνήσεως, ἐκ τῶν προτέρων, ἢ ἐκ μέρους τους ἀποδοχῆ ἢ μὴ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Ἐὰν, ὅμως, τόσο τὸ Βάπτισμα, ὅσο καὶ ὁ Γάμος ἦσαν ἐντεταγμένα στὴ θεία Εὐχαριστία, θὰ ὑπῆρχε –ἐκ τῶν πραγμάτων– ὁ τονισμὸς τῆς ἀλήθειας, ὅτι ἡ συμμετοχὴ στὰ Μυστήρια αὐτὰ σημαίνει τὴ συμμετοχὴ στὸ Μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας. Γι’ αὐτὸ ὀδηγηθήκαμε σὲ ψευδοδιλήμματα τοῦ τύπου «πολιτικὸς ἢ θρησκευτικὸς γάμος», ἐνῶ τὸ ἀληθινὸ δίλημμα εἶναι «πολιτικὸς γάμος ἢ συμμετοχὴ στήν Ἐκκλησία (δηλαδὴ στὴ θεία Εὐχαριστία)». Ἡ ἄρνηση, ἐπομένως, τοῦ ἀνθρώπου νὰ συμμετάσχει στὰ Μυστήρια τοῦ Βαπτίσματος

58. Α. Σμέμαν, *Ἡ λειτουργικὴ ἀναγέννηση...*, σ. 20.

59. Ἰ. Ζηζιούλα, «Εὐχαριστία καὶ Βασιλεία...», σ. 15.

καὶ τοῦ Γάμου δὲν ἀποτελεῖ ἄρνηση συμμετοχῆς σὲ μία «αὐτόνομη ἁγιαστικὴ πρόταση» τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ τελεσιουργία τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης εἶχε ἀκολουθήσει τὴν πορεία τῶν ὑπολοίπων Μυστηρίων ὡς πρὸς τὴν ἀποκοπή τους ἀπὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας, εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ προκαλοῦσε στὶς ψυχὰς τόσο τοῦ χειροτονούμενου, ὅσο καὶ τοῦ λαοῦ, τὴν αἴσθηση τῆς «εἰσόδου εἰς τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων».

Τὰ παραπάνω σημαίνουν ὅτι σήμερα ἔχουμε φθάσει σὲ μία εὐχαριστιακὴ θεολογία οὐσιαστικῶς ἀδιάφορη γιὰ τὴν παρουσία ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ. Στὸ ἐκκλησιολογικῶς θανάσιμο αὐτὸ σημεῖο φθάσαμε μέσα ἀπὸ συγκυρίες τῆς ἱστορίας, τὶς ὁποῖες ἴσως δὲν ἔχουμε ἀξιολογήσει ἐπαρκῶς⁶⁰. Ὁ καθοριστικὸς παράγοντας, πάντως, ποὺ δημιούργησε μία «ἐκκλησιολογικὴ ἀρρυθμία» καὶ ποὺ εὐθύνεται γιὰ τὴ συνεχιζόμενη ἀποκοπὴ τῶν Μυστηρίων ἀπὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας εἶναι ἡ ἀραιὰ θεία Μετάληψη τῶν πιστῶν. Τὰ στατιστικὰ δεδομένα ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ εἶναι ἀπογοητευτικά, ἂν καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια ἐμφανίζονται ἐλπιδοφόρα μηνύματα.

Ἡ θεία Μετάληψη εἶναι ἡ αὐταπὸδεικτη ὀλοκλήρωση τοῦ εὐχαριστιακοῦ μυστηρίου. Ἡ εὐχαριστιακὴ αὐτὴ «ἀποχὴ» τῶν πιστῶν ὀδήγησε στὴ διαμόρφωση μιᾶς θεολογίας τῆς Εὐχαριστίας ὡς θυσίας, ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὴν παρουσία ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ⁶¹. Ἡ θεολογία αὐτὴ ὑπῆρξε πρωτόγνωρη γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ καταστροφικὴ στὴ λειτουργικὴ πράξη. Ὁ ἀντίκτυπός της ἐκφράζεται μὲ τρόπο γλαφυρὸ ἀπὸ τὸν π. Ἀ. Σμέμαν, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Ὑπῆρξε μία συγκλονιστικὴ ἐμπειρία ὀρισμένων χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι διεπίστωσαν ξαφνικὰ ὅτι ὁ Χριστὸς πράγματι εἶπε “λάβετε, φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ Σῶμά μου” καὶ ὅμως δὲν τὸ ἔπαιρναν, δὲν τὸ ἔτρωγαν»⁶².

Τὸ δράμα τῶν καιρῶν μας εἶναι ὅτι ἔχουμε συνείδηση καὶ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν γενεσιουργῶν αἰτίων, χωρὶς ὅμως νὰ τολμοῦμε τὴ λύση τους. Ἡ διευθέτησή τους μπορεῖ νὰ πηγᾶσει μόνον μέσα ἀπὸ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας, ἢ ὁποῖα διαφωτίζει κάποια βασικὰ ἐρωτήματα: μὲ ποιὲς προϋποθέσεις προσέρχονταν στὴ θεία Μετάληψη οἱ πρῶτοι Χριστιανοί; Τὶ ἐσήμαινε γι' αὐτοὺς ἡ ἔννοια τοῦ «ἀξίως προσέρχεσθαι» στὰ Ἅχραντα Μυστήρια;

Ἀλλὰ κι ἂν ἐξετάσουμε τὶς μαρτυρίες ἀπὸ τὴ νεώτερη ἐκκλησιαστικὴ μας ἱστορία, θὰ πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε: πῶς ὁ προτεσταντικῆς χροιάς εὐσεβισμὸς ἐπέδρασε στὶς συνειδήσεις τῶν Ὀρθοδόξων τοῦ 19ου καὶ 20^{ου} αἰῶνα, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ὡς «παραδοσιακὴ» ἢ ἀραιὰ θεία Μετάληψη; Πῶς καὶ γιὰ τὴν λειτουργικὴν πραγματικότητά τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθόδοξου χώρου ἐπεκράτησαν θέσεις καὶ ἀπόψεις περὶ «εἰδικῆς προετοιμασίας» γιὰ τὴ θεία

60. Βλ. Γ.Ν. Φίλια, *Ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στὴ λατρεία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα, Γρηγόρης, 1997, σσ. 47-52.

61. Μοναχοῦ Θεοδορήτου, *Ἡ εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ ἐν Ἁγίῳ Ὅρει*, Ἅγιον Ὅρος 1972, σ. 22, σημ. 16· Ἀ. Σμέμαν, *Λειτουργικὴ ἀναγέννηση...*, σ. 84.

62. Στὸ ἴδιο, σ. 16.

Μετάληψη, ενώ παρόμοια φαινόμενα δὲν συναντῶνται στὶς ὑπόλοιπες ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες; Πῶς φθάσαμε σήμερα νὰ μὴν ἐνοχλούμαστε ὅταν ἡ θεία Μετάληψη συνεχίζεται κατὰ τὴν ὥρα τοῦ εὐχαριστήριου ὕμνου «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν...», ἢ ὅταν μετατίθεται μετὰ τὴν ἀπόλυση τῆς Λειτουργίας; Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγινώσκειται μυστικῶς ἡ εὐχαριστήρια εὐχή γιὰ τὴ Θ. Μετάληψη (*Εὐχαριστοῦμέν σοι Δέσποτα φιλόανθρωπε...*), ἡ ὁποία ἀφορᾷ σὲ κληρο καὶ λαὸ καὶ στὴν ὁποία ἀνακεφαλαιώνεται ὅλη ἡ οὐσία τοῦ Μυστηρίου; Εἶναι ὁ λαὸς ἀκατήχητος ἢ οἱ ποιμένες του ἀκατάρτιστοι, ὅταν ἐπιδιώκουν μὲν τὴν τελετουργικὴ λαμπρότητα γιὰ τὶς ἐκφωνήσεις τῶν εὐχῶν (δηλαδὴ τοὺς ἐπιλόγους τῶν εὐχῶν) καὶ δὲν ἐπιδιώκουν τὴν ἴδια λαμπρότητα κατὰ τὴν ὥρα τῆς θείας Μετάληψως;

Τὰ παραπάνω ἐρωτήματα συνθέτουν τὴν ὁρατὴ πλευρὰ ἐνὸς ἀόρατου προβλήματος: «Ἐκκλησία» χωρὶς εὐχαριστιακὴ σύναξη δὲν μπορεῖ νὰ θεωρεῖται «Σῶμα Χριστοῦ». Ἀλλὰ καὶ δὲν νοεῖται εὐχαριστιακὴ σύναξη χωρὶς συμμετοχὴ –δηλαδὴ θεία Μετάληψη– τοῦ λαοῦ (ἐφόσον οἱ ἱερεῖς μετέχουν αὐτονοήτως ὡς τελετουργοὶ). ὅταν δὲ αὐτὴ ἡ συμμετοχὴ σχετικοποιεῖται –μὲ κορύφωση τὴν ἀραιὰ θεία Μετάληψη– τότε εἶναι ἀδύνατο νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ εὐχαριστιακὴ σύναξη λειτούργησε ὡς Ἐκκλησία. Ἡ θεία Εὐχαριστία ἔχει, στὴν ἐποχὴ μας, ὅλη τὴν τελετουργικὴ λαμπρότητα, ἀλλὰ μόνη ἡ τελετουργία δὲν μπορεῖ νὰ ζωοποιήσῃ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Ἡ ἀπλοϊκοῦ χαρακτήρα διαπίστωση ὅτι οἱ πιστοὶ προσέρχονται στὴ θεία Λειτουργία –δηλαδὴ πηγαίνουν κάθε Κυριακὴ στὸ ναό– ἀλλὰ ὅτι ἡ πίστη τους ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῆς στὴν καθημερινὴ πράξη, ὥστε νὰ δικαιώσουν τὴ θέση τους ὡς μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, κρύβει ἕνα βαθύτατο ἐκκλησιολογικὸ προβληματισμό.

γ. Ὁ διαχωρισμὸς τοῦ «κανόνα τῆς προσευχῆς» ἀπὸ τὸν «κανόνα τῆς πίστεως»

Στὴ διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ συνοψίζεται ὁ ἐκκλησιολογικὸς προβληματισμὸς ποὺ προαναφέρθηκε. Ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο «κανόνων» συντελεῖται στὶς ψυχῆς τῶν πιστῶν, ὅταν αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ βιώσουν μέσα ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία τὸ μυστήριο τῆς συσσωματώσεώς τους στὸ Χριστό. Ἡ θεία Εὐχαριστία γίνεται τότε γι' αὐτοὺς μία τελετουργικὴ εὐκαιρία ἀτομικῆς προσευχῆς. Κατ' οὐσίαν, ἡ θέση αὐτὴ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῶν διαφόρων θρησκευμάτων: οἱ πιστοὶ λατρεύουν τὴ θεότητα μὲ δοξολογίες καὶ μὲ διατύπωση αἰτημάτων. Δὲν ὑπάρχει καμία περίπτωση «πραγματικῆς» («οὐσιαστικῆς») ἐνώσεως μὲ τὴ λατρευόμενη θεότητα. Στὸν παγκόσμιον θρησκευτικὸν χάρτη, ἄλλωστε, ἐπικρατεῖ μία σαφῆς ἀποξένωση τοῦ θείου ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο.

Στὴν περίπτωσι παρόμοιας μορφῆς λατρείας, ἡ ὅλη τελεσιουργία γίνεται αὐτοσκοπός, χωρὶς τὴν παραμικρὴ προέκτασι στὴ ζωὴ τῶν λατρευόντων. Τὰ μέλη τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἀνταποκρίνονται στὶς λατρευτικὰς τους ὑποχρεώσεις («κανόνας προσευχῆς»), ἀλλὰ ἡ σχέση τους

αὐτὴ μὲ τὴ λατρεία δὲν συνεπάγεται αὐτομάτως τὴν ἰσχὺ τοῦ «κανόνα τῆς πίστεως». Στὴν πικρὴ αὐτὴ ἀλήθεια ἐστιάζονται οἱ αἰτίες τῶν σύγχρονων (πιθανὸν καὶ παλαιότερων) φαινομένων, ὅταν τὰ μέλη μιᾶς ἐνορίας γεμίζουν τὸ ναὸ γιὰ τὴ θεία Εὐχαριστία, ἀλλὰ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἡ ὅλη βιοτὴ τους ἀποδεικνύει ἀνυπαρξία πίστεως καὶ αἰσθήσεως ὅτι ἀνήκουμε ὅλοι σ' ἓνα σῶμα. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού δὲν ὑφίσταται συν-μετοχὴ στὸ Κοινὸ Ποτήριο, ἐπομένως συσσωμάτωση μὲ τὸ Χριστό, λειτουργοῦμε ὅλοι ὡς «θρησκεία» (δηλαδὴ ὡς μεταφυσικὴ ἢ εὐσεβιστικὴ ἰδεολογία) κι ὄχι ὡς Ἐκκλησία, ὑπὲρ ἧς Χριστὸς ἀπέθανεν.

Τὸ πρόβλημα, δυστυχῶς, δὲν εἶναι ὅτι ὁ στόχος αὐτὸς παραμένει, ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀνέφικτος: χειρότερο σύμπτωμα εἶναι ἡ θεώρηση αὐτοῦ ὡς ἐλάσσονος θέματος. Ὅσες φορὲς διατυπώνονται παρόμοιες σκέψεις, σχεδὸν ὅλοι –ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος– ἐμφανίζουν μία αἰτία ἐνοχλήσεως: ἄλλοι διότι μεταλαμβάνουν συχνὰ καὶ διότι θεωροῦν ἀπλὸ τὸ νὰ πείσουν καὶ τοὺς ὑπόλοιπους (εἶναι αὐτοί, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ συχνὴ θεία Μετάληψη μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ μέσα ἀπὸ μία «κατευθυντήρια πνευματικὴ γραμμὴ»): ἄλλοι διότι θεωροῦν ὅτι οἱ θρησκευτικὲς τους ἀναζητήσεις ἐξαντλοῦνται μέσα ἀπὸ τὴν ὅλη τελεσιουργία: ἄλλοι διότι θεωροῦν ὅτι οἱ διαδικασίες «προετοιμασίας» γιὰ τὴ θεία Μετάληψη θὰ πρέπει νὰ ἐνεργοῦν μᾶλλον ἐπιβραδυντικῶς, παρὰ ἐπιταχυντικῶς.

Στὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο θὰ πρέπει νὰ ἐπιμείνουμε, διότι εἶναι σαφὲς ὅτι δὲν πρέπει οἱ πιστοὶ «ἀναξίως νὰ ἐσθίουν καὶ νὰ πίνουν» (κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἀπ. Παύλου) τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου· ἀλλὰ οὔτε πρέπει ἡ διαδικασία τοῦ «ἀξίως προσέρχεσθαι» νὰ ἀποβεῖ αὐτοσκοπὸς καὶ, τελικῶς, ἐμπόδιο γιὰ τὴ θεία Μετάληψη. Ὁ πιστὸς σήμερα πρέπει νὰ ἐνθαρρύνεται γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στὸ «Ποτήριο τῆς ζωῆς». Δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ μὴν προσέρχεται στὴ θεία Μετάληψη ἀπὸ «τροφικὲς ἐνοχῆς»: ἀντιθέτως, θὰ πρέπει νὰ ὑποβάλλει σὲ ἔλεγχο τὴ συνείδησή του ὅταν προσέρχεται, χωρὶς νὰ φροντίζει τὴν ἐπιταγὴ τῆς Ἀκολουθίας τῆς θείας Μετάληψεως: *Πρῶτον καταλλάγηθι τοῖς σὲ λυποῦσι.*

Ἄλλὰ ποιὸς ἐνδιαφέρεται γιὰ «λεπτομέρειες»; Ὁ πιστὸς θεωρεῖται ἄξιος νὰ προσέλθει στὸ «Ποτήριο τῆς ζωῆς» ὅταν τηρηθοῦν κάποιες αὐστηρὲς νομικὲς διατάξεις. Ἡ νοοτροπία τοῦ ἐβραϊκοῦ Ταλμουδ ἐστιάζεται (ὅπως κατὰ τὸν πρῶτο αἰῶνα) στὸν ταλανισμὸ τῆς Ἐκκλησίας στὸ πλέον εὐαίσθητο σημεῖο τῆς: τὴν εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν πού εἶναι ἡ συσσωμάτωση στὴν Ἐκκλησία.

Γι' αὐτὸ θεωροῦμε ὅτι ἐὰν ὑπάρξει –στὶς συνειδήσεις τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας– ταύτιση τῆς εὐχαριστιακῆς συμμετοχῆς μὲ τὴν Ἐκκλησία, τότε αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὴν πηγὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς λειτουργικῆς ἀναγεννήσεως στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Μόνον τότε, δηλαδὴ, ὁ κάθε βαπτισμένος θὰ ἔχει συνείδηση τοῦ τι σημαίνει ἡ ιδιότητά του ὡς μέλους τῆς Ἐκκλησίας: ἀλλὰ καὶ μόνον τότε ἡ Λατρεία στὴν ὀρθόδοξη

Ἐκκλησία θὰ μετατοπίσει τὸ κέντρο βάρους ἀπὸ τὰ τελετουργικὰ σχήματα στὴν οὐσία τῶν τελουμένων: τὴ συσσωμάτωση μὲ τὸ Χριστὸ μέσα ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ, ἐφόσον βεβαίως καὶ ἡ τελεσιουργία τῶν Μυστηρίων ἐπανεέλθει στὴ θεία Εὐχαριστία. Μόνο τότε θὰ μπορούμε νὰ ἀπαιτήσουμε ἀπὸ ἐκείνον ποὺ τελεῖ πολιτικὸ γάμο ἢ ποὺ ὀνοματοθετεῖ τὸ παιδί του στὸ δημαρχεῖο, τὴ συνείδηση τῆς εὐθύνης ὅτι δὲν ἀνήκει –μὲ τὴν πράξη του αὐτῆ– στὸ Σῶμα τῆς Χριστοῦ.

Τὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας δὲν θὰ πρέπει ν' ἀνεχθεῖ περισσότερο τὴ διάσταση τοῦ «κανόνα τῆς πίστεως» μὲ τὸν «κανόνα τῆς προσευχῆς», ν' ἀνεχθεῖ δηλαδή τὸ φαινόμενο βαπτισμένων ποὺ προσέρχονται στὴ Λατρεία, ἀλλὰ δὲν πιστεύουν, ποὺ δὲν δέχονται μέσα στὴ Λατρεία τὴν ἐνέργεια τῆς Ἄκτιστης Χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ κόσμου. Ἄς συνειδητοποιηθεῖ, ἐπιτέλους, ὅτι ἡ πίστη στὸ Θεὸ δὲν εἶναι θρησκευτικὸ συναίσθημα. Δὲν ὑπάρχει ἐπιτακτικότερη ἀνάγκη στὴν ἐποχὴ μας, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιολογικὴ θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση καὶ διακήρυξη ὅτι «μέλος τῆς Ἐκκλησίας» εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐνώνεται εὐχαριστιακῶς μὲ τὸ Χριστὸ καὶ ἐντάσσει μέσα σ' αὐτὴν τὴν εὐχαριστιακὴ ἐνότητα ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς ζωῆς του: τὴν εἴσοδο στὴν Ἐκκλησία μὲ τὸ Ἅγιο Βάπτισμα, τὴ λήψη τῶν Χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μὲ τὸ Χρίσμα, τὴ συζυγία μὲ τὸ Γάμο, τὴν ψυχοσωματικὴ θεραπεία μὲ τὸ Εὐχέλαιο, τὴν ἀπόφαση γιὰ μία νέα πνευματικὴ ζωὴ μὲ τὴ Μετάνοια, τὴν ἐσωτερικὴ κάθαρση μὲ τὸν Ἁγιασμό, τὴν εὐλογία ποικίλων πτυχῶν τῆς ζωῆς του μέσα ἀπὸ τὶς Ἀκολουθίες καὶ τὶς περιστατικὲς εὐχές. Ὑπάρχει οὐσιαστικότερη ἐλπίδα γιὰ τὴν Ἐκκλησία στὴ χαραυγὴ τοῦ 21ου χριστιανικοῦ αἰώνα;

ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ (Σχόλια με άφορμή την ευχαριστιακή επίκληση στις Λειτουργίες Βασιλείου του Μεγάλου και Γρηγορίου του Θεολόγου)

Ἡ ευχαριστιακή ἐπίκληση συνιστᾶ τὴν κορύφωση τοῦ Μυστηρίου στὶς Λειτουργίες τῆς Ἀνατολῆς καὶ προσδίδει τὸν χαρακτήρα τῆς εὐχῆς στὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς Θ. Λειτουργίας, στὴν Ἁγία Ἀναφορά¹. Ὅρος, ὁ ὁποῖος σημαίνει «κάλεσμα», ἡ ἐπίκληση εἶναι τὸ αἶτημα πρὸς τὸ Θεὸ Πατέρα νὰ ἀποστείλει τὸ Πνεῦμα Του στοὺς πιστοὺς, ὥστε νὰ τοὺς παράσχει τὶς πνευματικὲς δωρεὲς τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἀλλὰ καὶ στὰ Τίμια Δῶρα, ὥστε νὰ καθαγιαστοῦν σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ. Στὴν ευχαριστιακὴ παράδοση τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἐπίκληση ὀλοκληρώνει τὴν ἐνότητα τῆς εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς, τῶν ἱδρυτικῶν λόγων καὶ τῆς ἀναμνήσεως. Ὅπως σημειώνει ὁ π. Ἀ. Σμέμαν, «ἡ ἐπίκληση εἶναι ἡ ἀνακεφαλαίωση τῆς θείας Λειτουργίας διὰ τῆς μετουσιώσεως τῶν Τιμίων Δώρων»².

Τὸ θέμα τῆς ἐπικλήσεως διαπνέει ὀλόκληρη τὴν ευχαριστιακὴ θεολογία τῆς Ἀνατολῆς, γι' αὐτὸ καὶ κατέχει ἐξέχουσα θέση στὰ κείμενα τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ στὴ σχετικὴ θεολογικὴ βιβλιογραφία³. Τὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀναλυθοῦν, εἶναι ἔργα δύο συγγραφέων καὶ πνευματικῶν διδασκάλων τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου. Οἱ Λειτουργίες, τὶς ὁποῖες συνέγραψαν, ἀνήκουν σὲ δύο διαφορετικοὺς λειτουργικοὺς τύπους: τὸν ἀντιοχειανὸ καὶ τὸν ἀλεξανδρινό. Μία προσεκτικὴ μελέτη τῆς ἐπικλητικῆς ὀρολογίας τῶν ἐν λόγω κειμένων θὰ ἐπιτρέψει νὰ ὑπεισέλθουμε στὴ θεολογία τῆς ἐπικλήσεως καὶ, ἐπομένως, στὴν ευχαριστιακὴ Πνευματολογία.

1. Πρβλ. Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ (Μητρ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), *Ὁ καθαγιασμός τῶν Δώρων τῆς Θείας Εὐχαριστίας κατὰ τὰ λειτουργικὰ κείμενα καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1968, σ. 13.

2. A. SCHMEMANN, *L' Eucharistie, Sacrement du Royaume*, coll. L' Echelle de Jacob, Paris, Ymca-Press/ O.E.I.L., 1985, σ. 236.

3. Ὅπως ὀρθῶς τονίζει ὁ J.W. TYRER, ὁ ὅρος «ἐπίκλησις» εἶναι ὁ σημαντικότερος γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, ὅταν αὐτοὶ ἀναφέρονται στὴ Θ. Εὐχαριστία [*The Meaning of ἐπίκλησις*, *Journal of Theological Studies* 25 (1924), σσ. 139-150].